

KIK AZOK AZ ELITEK, MIT CSINÁLNAK, ÉS HOGYAN KUTASSUK ŐKET

Kovách Imre (szerk.): *Elitek a válság korában.*
Budapest, MTA Politikatudományi Intézet – MTA Etnikai-Nemzeti
Kisebbségkutató Intézet, Argumentum Kiadó, 2011

A rendszerváltás éveiben Magyarországon reneszánszát élte az elitkutatás, aminek fókuszában a társadalmi elvárásokkal összhangban az elitcsoportok átalakulásának kérdése és az elit vezető szerepének feltérképezése állt. A tudományos érdeklődés eredményeképpen a korszakban olyan összegző munkák születtek, amelyek máig meghatározzák az elitekről való gondolkodásunkat. Bár a változások lelassultak és az elitek vezető szerepéből kiábrándult a társadalom, Kovách és munkatársai újra az elitek felelősségére hívják fel a figyelmet kutatásukban: fő kérdésük, hogy mennyiben tudnak az elitek vezető szerepet betölteni, a válság éveiben, képesek-e új mintákat és megoldásokat felmutatni a nehézségek közepette?

A Kovách Imre által vezetett kutatás a Szelényi Iván és Donald Treiman által 1992–93-ban készített adatfelvétel folytatásának tekinthető, és mint ilyen értékes továbbgondolását nyújtja az elitekkel kapcsolatos kutatási kérdéseknek illetve lehetővé teszi az elitcsoportok átalakulásának időbeli vizsgálatát. A kutatás munkatársai azonban nem egyszerűen reprodukálták Szelényi és Treiman adatfelvételét, hanem az új helyzethez illeszkedve elméleti és módszertani alapokon is megújították azt. Az egyik legfontosabb újítás az elitek értelmezésének kibővítése volt a kisebbségi elitek körére: a kutatásban helyet kapott a magyarországi kisebbségi csoportok és a határon túli magyarság elitcsoportjainak vizsgálata is. Az adatfelvételbe számos új kérdés került be, főleg az elitek értékvalasztására vonatkozóan, míg módszertanilag a 2001-es lekérdezéshez hasonlóan kibővült a kulturális elit mintája. Ezek az új elemek egyértelműen gazdagították a kutatás anyagát és egyben nagy feladat elé állították a kutatás munkatársait, akik saját bevallásuk alapján is még csak az első lépéseket tették

meg a hatalmas adathalmaz feldolgozásában. A kötet így nagyrészt az előkészítő munkálatok, mint például az elméleti háttér és a módszertani kérdések bemutatását illetve az első, főleg leíró kutatási eredményeket tartalmazza.

A kötet két részre bontható, az első az előkészítő munkálatok összegzését, míg a második az eredmények bemutatását tartalmazza. A kötet szerkesztése jelzi, hogy a munka jelenlegi fázisában még nem sikerült közös nevezőre hozni a kutatás két fő vonalát, a magyarországi és a kisebbségi elitek kutatását, így mind a két részben külön-külön foglalkozik a kisebbségi elitek kérdésével.

A kötet első két átfogó fejezete a kutatás alapos elméleti előkészítéséről tesz bizonyosságot, hiszen Szabari Vera és Kristóf Luca magyar vonatkozásban, míg Tóth Ágnes és Vékás Zoltán, Papp Z. Attila és Mészáros Ágnes a kisebbségek tekintetében nyújtanak átfogó szakirodalmi ismertetést az elitkutatás történetéről, Légmán Anna pedig a kutatási módszertanról értekezik tanulmányában. A szakirodalom széleskörű áttekintését biztosítja, hogy Szabari az 1900-as évekig nyúlik vissza tanulmányában, bár ahogy azt a szerző is jelzi, ebben a korszakban nem létezett klasszikus értelemben vett elitkutatás, így a tudománytörténeti vizsgálat a szociológiára fókuszál (15–16. old). A tanulmány értékét nagyban emeli, hogy Szabari a hivatalos kiadványokon túl a kutatási vitaanyagokat és beszámolókat is feldolgozza és így többek között jól követhetővé válik az elitfogalom fejlődése a kor politikai keretei között. Kristóf Luca ezt a tudománytörténeti áttekintést aktualizálja, a rendszerváltás utáni korszakra koncentrálna. Míg Szabari számára az elitkutatás nyomainak feltérképezése okozott gondot, addig Kristóf a téma bőségével küzd, hiszen nemcsak a rendszerváltás kapcsán megjelenő munkákat dolgozza fel, hanem kitér a politikai, a gazdasági és a kulturális elitel kapcsolatos aktuális kutatásokra is, egészen 2010-ig követve a téma kutatóinak munkásságát. A kisebbségi elitkutatások áttekintésére vállalkozó szerzők a vonatkozó elitkutatások hiányosságait dokumentálják. Tóth és Vékás rámutatnak, hogy a magyarországi kisebbségek kutatásában egyértelműen az intézményi megközelítés dominál, a kutatók elsősorban a kisebbségi önkormányzatok működésének feltérképezésére vállalkoznak és „általában e kérdések mentén, mintegy mellékszálként került a kutatások szempontjai közé a kisebbségi önkormányzatok személyi összetétele, az elit szerepe a testület hatékonyságában” (81. old.). Papp Z. Attila a romániai magyarság elitcsoportjaival kapcsolatban azok heterogenitását hangsúlyozza, jelezve, hogy az utóbbi években egyre inkább megtörik a kulturális elit rendszerváltás idején diagnosztizálható dominanciája, az elit részben átalakul illetve a kisebbségi térben új elitcsoportok jelennek meg, mint például a vállalkozókból álló, helyi szinthez kötődő gazdasági elitek vagy a szakértői, technokrata elitcsoport. Ezzel szemben a szlovákiai kisebbségi elitekre nem a heterogenitás, hanem a homogenitás a jellemző, Mészáros az eddigi kutatásokra támaszkodva itt egy nagyon szűk, főleg elsőgenerációs értelmiségiekből álló, kulturális elitet azonosít. Összességében a tanulmányok mind rámutatnak az elitkutatás első lépéseként megfogalmazható kritikus kérdésre: kik is az

¹ Budapesti Corvinus Egyetem, Politikatudományi Intézet, reka.varnagy@uni-corvinus.hu

elitek? Légmán Anna tanulmányában jelzi, hogy „Kelet-Európában továbbra is a klasszikus elméleteken alapuló kutatások a jellemzőek, azon belül is elsősorban a leíró jellegű vizsgálatok.” (64. old). Ez a szemlélet dominálja az elitkutatói módszertan egészét és a kérdésvetést is, amelynek fókuszában így a pozícionálisan meghatározott elit rekrutációja áll. A magyar elitkutatókban is a kvantitatív módszerek dominálnak, amelyekhez csak kevés esetben kapcsolódnak kvalitatív módszerek, míg a nemzetközi trendek a kvalitatív módszerek független alkalmazása felé mutatnak, főleg a globális elitkutatókban.

A kötet harmadik szakasza a „Magyarországi elitek” címet viseli és három elitcsoportra, a gazdasági, a politikai és a kulturális elitre vonatkozó kutatási eredmények bemutatását tartalmazza. A kutatás pontos mintavételi eljárásáról Csurgó és Megyesi számol be, kimutatva, hogy a munka során alkalmazott pozícionális megközelítéssel a három csoporton belül öt típusú elitet sikerült elérni: a politikai eliten belül a párt-és kormányzó elitet illetve a közéleti-intézményi elitet, a gazdasági eliten belül a menzserelitet és részben a tulajdonoselitet, míg a kulturális eliten belül a tudományos és szakmai elitet. A kutatók kísérletet tettek a mintavétel kiegészítésére a reputációs megközelítés használatával, ami csak a kulturális elit tekintetében volt sikeres, amelyen belül így sikerült egy hatodik csoportot, a művészeti elitet is azonosítani, bár Kristóf rámutat, hogy sok szempontból a pozícionális és a reputációs módszerrel kiválasztott elittagok hasonló tulajdonságokkal bírnak. A kutatás egyik legérdekesebb eredménye, hogy az eliteknek nem minden esetben van elitidentitása, vagyis bár bizonyos embereket mi elitként definiálunk, ők nem biztos, hogy érzik vagy felvállalják elitpozíciójukat a társadalomban. Az elutasítás több formája is lehetséges: míg a gazdasági elit egy része (55%) elutasítja a kérdés megválaszolását, addig a közéleti-intézményi elitbe tartozók egy része nem azonosítja magát elitként. A közéleti-intézményi elit elzárkózását jelzi Csurgó Bernadett tanulmánya is, amiben rámutat, hogy az aktív közéleti szerepvállalás csak a párt-és kormányzó elit sajátja és csak a formális tevékenységek esetében jelentkezik. Bányai Borbála és Légmán Anna kvalitatív interjúkkal kiegészített kutatásában is a politizálás, főleg a pártpolitika elutasítása és az apolitikusabbnak tűnő szakmaiság felértékelése jelenik meg, ami jelzi, hogy nemcsak a társadalom egésze, de az elit maga is igyekszik, legalábbis retorika szintjén elfordulni a politikától. A politika és az elitek problematikus viszonyát diagnosztizálja Girst Noémi és Keil András is, akik rámutatnak, hogy a politikai értékrend tekintetében számos ellentmondás él a fejekben és így a jobb-

bal ellentéttel jellemzett politikai térben nincsenek egyértelmű választások. A gazdasági elit jobbra tolódását így Kovách sem elsődleges értékválasztásként definiálja, e mögött inkább „a privatizációs lehetőségek és törekvések lecsendesülése, a tulajdon és pozícióstabilitás fokozódó igénye” (229. old) áll. Kovách elemzésében, a tanulmánykötetben egyedülálló módon idősoros elemzésre is vállalkozik és így a gazdasági elit változásában több meghatározó trendet is azonosít: a vállalatok tulajdonosi szerkezetének átalakulásával a gazdasági elitben a külföldi tulajdonban lévő multinacionális cégek alkalmazottai kerülnek többségre, akik mellett megjelennek a markánsabb arcúkkal rendelkező, jelentős magántulajdont működtető vállalkozók. Bár ennek a csoportnak megnőtt a politikai aktivitása, Kovách látélete szerint „életmódja, értékei tekintetében korántsem egységes, és változatlanul nem képes arra, hogy a példaadás erejével vagy más módon gazdasági funkcióján túlmutató társadalmi tényező legyen” (228.old.). Az elitek tehát jellemzően nem vesznek részt aktívan a közösség építésében és más dimenziókban is bezárkóznak: Fényes az elitek mobilitásának kutatása kapcsán jelzi, hogy az elitek között egyre jellemzőbb a diplomás szülő és a beosztottakkal rendelkező apa (200–201. old.), míg Czibere a nők hátrányos helyzetét mutatja be az elitek rekrutációjában. Érdekes módon Czibere is a kapcsolódás hiányára hivatkozik: míg a nők erős (baráti) kapcsolataik jelentősek, „éppen azt a funkcionális kapcsolati kört nem építették ki maguk köré, amely a posztmodern társadalmakban a sikeressé válás egyik legerősebb hatású tényezője” (354. old.), de még ha elitpozícióba kerülnek is elitidentitásuk gyengébb, mint férfitaiké.

A fentiek ismeretében azt mondhatjuk, hogy a kötet negyedik részében a kisebbségi elitkutatók eredményeinek bemutatása során Lampl Zsuzsanna által feltett kérdés, hogy milyen tartalommal bír az elitpozíció a társadalom és az elitek szemében, nemcsak a szlovákiai kisebbségi elitekre lehet érvényes. A magyarországi elitek esetében az elit tudat erősödése egyszerűen a kiváltságos helyzet felismerését jelenti vagy a közösségért vállalt felelősséggel is jár? Lampl feltételezése szerint a szlovákiai magyar elitcsoportok, akiknek többsége elsőgenerációs értelmiségi nem képes felvállalni az elitzerepet vagyis „érvényes tehát, hogy amiképpen nem mindenki értelmiségi, akinek diplomája van, ugyanúgy az elitnek sem tagja mindenki, aki bekerül a mintába” (453.old.). Hasonló kérdést vet fel a Magyarországon élő kisebbségek elitcsoportjainak vizsgálata során Tóth Ágnes és Vékás János, akik túlságosan szűknek találják az kisebbségi önkormányzatok tagjaival azonosított elit fogalmát és a reputációs mintavétel

szükségességére hívják fel a figyelmet tanulmányukban. Márton János és Papp Z Attila fontos adalékkal szolgálnak az elitszerep tartalmáról szóló vitához, amikor kimutatják, hogy a különböző elitcsoportok különbözőképpen viszonyulnak ehhez a szerephez. Bár a romániai magyar eliteket összeköti „erdélyiségük”, a gazdasági elitre a pragmatizmus, míg a kulturális elitre a szimbolikusabb gondolkodás jellemző (519–521. old.). A kutatási eredmények azt sejtetik, hogy ez a különbség nemcsak a kisebbségi elitekre igaz, hanem a kulturális és a gazdasági elit tagjainak eltérő gondolkodásmódjából fakad. A magyarországi és a kisebbségi elitek összehasonlító elemzése nagymértékben hozzájárulhatna további hasonlóságok és különbségek feltérképezéséhez és esetleg egyes elitcsoportok tipizálásához is.

Kétségtelen, hogy a tanulmánykötet legalább annyi kérdést vet fel, mint amennyit megválaszol, és így az olvasó érdeklődéssel és várakozással tekint a kutatócsoport további munkája elé. A kötet azonban így is több mint egy kutatási beszámoló, hiszen az alapos szakirodalmi áttekintés hasznos lehet a témát oktatók és kutatók számára, a módszertani felvetések és megoldások tanulságul szolgálhatnak további kutatások számára, míg az eredmények és főleg az új kérdések inspirációt jelenthetnek az elitkutatások folytatására.